

gaf, konden op zich zowel een Passtoors met zijn sociaal gemengde verenigingen van patroons en werklieden als een Ariëns met zijn zuivere arbeidersverenigingen zich door het pauselijk woord gesterkt weten, de laatste echter méér, omdat tot dan toe sommigen de zuivere arbeidersvereniging in strijd met de katholieke leer en het harmoniemodel hadden gevonden¹³

Het was in dit steeds groeiende organisatiewezen, waaruit uiteindelijk een katholieke vakcentrale en andere arbeidersorganisaties voortkwamen, dat het jongere en idealistische deel van de clerus een rol van belang heeft gespeeld. De sociale beweging onder de katholieken was ook in Nederland een kapelaansbeweging. Dat heeft uiteraard gevolgen gehad voor de rol die het godsdienstig motief erin heeft gespeeld, maar hier loert wel het gevaar van een eenzijdig oordeel. Hoe vaak heeft de priester Ariëns niet, met of zonder verwijzing naar paragraaf 34 van de encycliek, de arbeiders tot looneisen aangezet? 'Het goud naar beneden', was dan zijn leus.¹⁴ En wat een harde taal kon hij gebruiken. 'Gewetenlooze schurken en echte bloedzuigers' noemde hij ooit de meeste patroons. En voor het gebruik van die termen kreeg hij dan prompt van de aartsbisschop op zijn kop.¹⁵

Die katholieke werkgevers hebben de encycliek over het algemeen 'met koel afstandelijke reserve ontvangen'¹⁶ en pas veel later tot zich willen laten doordringen. Wel waren er uitzonderingen, onder wie de twee Brabantse fabrikanten Van Besouw en Vlekke met name te noemen zijn. Vanuit een sociale bewogenheid die overigens niet vrij was van paternalisme, voerden zij in hun bedrijven tal van sociale verbeteringen door, op het gebied van lonen, winstdeling en arbeidstijdverkorting zo goed als terzake van spaarkassen, verzekeringen en coöperaties.¹⁷

Zo heeft de encycliek in de verschillende delen van het Nederlandse katholicisme op gevarieerde manier, meestal langzaam maar zeker, de betrokkenen mee tot

13. Zie voor Ariëns persoonlijke reactie op de encycliek W.G. Versluis, *Beknopte geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland*, Utrecht/Nijmegen 1946, 26. Zie voor een algemeen overzicht van de katholieke arbeidersbeweging het artikel van J. Roes in J. Bank e.a., *Katholieke arbeidersbeweging* (...), Baarn 1985, 15-77, en G. Harmsen e.a., A.w., hoofdstuk 3 en 5.

14. J. Roes, ed., *Bronnen van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland. Toespraken, brieven en artikelen van Alphons Ariëns 1887-1901*, Nijmegen/Baarn 1982, 115, 287. Het citaat in: 'A. Ariëns, De economische wanverhouding en hare genezing volgens de encycliek I', in: *De Katholieke Werkman*, 15 april 1898, herhaald in deel II van het artikel, *De Katholieke Werkman*, 22 april 1898.

15. A. Ariëns, A.w., deel I, (noot 14), en J. Roes, A.w., 509-510.

16. G.C.P. Linssen, A.w., 38.

17. L.C.W.J.M. ten Horn-van Nispen, *Jan B.M. van Besouw. Een sociaal geïnspireerd ondernemer rond 1900*, Tilburg 1971, hoofdstuk III. J.G.L. Theunisse, *Jan Frederik Vlekke 1849-1903. Ethiek en rentabiliteit in een ondernemersleven*, Tilburg 1966, hoofdstuk II.